

Işık Ergüden

Hapishane Çağı

Kapatılan İnsan

Türkiye’de Mahpus Olmaya Dair*

“Türkiye’de Mahpus Olmak”, düşünce ve faaliyetlerinden dolayı hapiste yatanlardan adli suçlulara, cezaevi personelinden mahpus yakınlarına ve insan hakları savunucularına dek birçok kişi ve kurumun doğrudan söz almasını gerektiren; sosyolojiden antropolojiye, hukuktan psikolojiye, siyasetbilimden felsefeye dek birçok disiplinin katkısını talep eden ve aslında tüm toplumu ilgilendiren son derece karmaşık bir sorundur. Ben soruna dair genel bir çerçeve çizmeye, kısa değinilerde bulunmaya çalışacağım.

Bu konuda yıllardır sürdürülen çalışma ve tartışmalar, hak ihlallerine, temel insani ihtiyaçların karşılanmamasına, örneğin hapisanelerin uygun ve sağlıklı koşullarda hayatı sürdürme, beslenme, kendini geliştirme imkânlarının bulunmadığı, üstüne üstlük insan onurunu zedeleyici baskı ve işkencelerin sürekli tekrar tekrar gündeme geldiği mekânlar olmaya devam etmesine

---

* Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği / Türkiye Hapishane Çalışmaları Merkezi Konferansları “Türkiye’de Mahpus Olmak – 2” (3-4 Aralık 2016) açılış konuşması.

odaklandığından, sorunun özülle bir türlü ilgilenilememektedir.

Şimdi burada da esasen bu tür sorunlar gündeme gelecek, bunlar konuşulacaktır. Çünkü hapishanelerde rekor sayıda insanın bulunduğu; hapishaneye giren insan tipolojisinin giderek çok geniş bir yelpazeye yayıldığı; hiçbir toplumsal kesimin ya da kişinin kendini hapishaneye girme ihtimalinden muaf göremeyeceği; neyle suçlandığını bile bilmeyen insanların yıllarca hapis yatabildiği; hukuk sisteminin yerini bir intikam ve rehine sistemine açıkça bıraktığı bir ülkede yaşıyoruz.

Oysa daha temelde, insanlığın üzerinde kafa yorması gereken, bir anlamda daha basit, ama çözümü giderek iyice karmaşıklaşmış, çoktan unuttuğumuz sorular var. Suç nedir, suçu üreten toplumsal zemini yok etmeden suç önlenbilir mi, suçlu olduğu varsayılan bir insanı kapatmanın, hele ki yok etmenin, öldürmenin, suçun yaygınlaşmasını, tekrarlanmasını önleyici bir etkisi olabilir mi? Bir insanı toplumsal yaşamdan soyutlayarak onu topluma kazandırmak ya da toplumu daha yaşanılır kılmak mümkün müdür gibi sorular aslında işin özüne inmemizi sağlayabilecekken ne yazık ki giderek üzerinde durulamaz bir hal almaktadır. Hepimiz sürekli “bas-kısız, işkencesiz hapishane olsun” ya da “daha iyi hapishane nasıl olmalı?” sorularıyla boğuşurken, bir yandan da gelişen faşist dalganın yeniden-ürettiği “kana kan, intikam”, “asmayalım da besleyelim mi” söylemleriyle yeniden yüzleşmek, bunlara karşı argümanlar ve yeni cepheler örgütlemek durumunda kalıyoruz. Hal böyleyken, hapishanesiz bir toplum mümkün müdür, heyula gibi örgütlenmiş devlet mekanizması yerli yerinde du-

rukken hapishanesiz bir toplum kurulabilir mi, bunu hayal edebilir miyiz, suç işleyenleri kapatmazsak neler olur gibi sorulara, “başka bir dünya mümkün” derken bu dünyada hapishaneye yer olacak mı sorusuna bir türlü sıra gelmemekte, bunlar üzerinde kafa yoramamaktayız.

Her canlı varlık esasen belirli habitat koşullarında varlık sürdürebilir. İnsan da –kabaca– zaman, mekân ve ilişkisellik içinde var olan bir canlıdır; dolayısıyla bu üç yaşamsal ortamın sınırlandırılması ve daraltılması, hatta ortadan kaldırılması insanı sakatlar, giderek insan olmaktan çıkarır. Hapishane bu sınırlandırmanın en yoğun ve konsantre olarak insana dayatıldığı ender mekânlardan biri olarak, insan varlığına doğrudan şiddet uygulayan bir kurumdur. Yani kapatılmanın kendisi başlı başına bir şiddettir, insan varlığına aykırıdır. Hapishanelerdeki her türlü zor, baskı, işkence ve şiddetin ötesinde, bunların yokluğunda bile hapishaneyi insanlık dışı bir kurum kılan şey onun bu özneliğidir.

Hapishane üzerine çalışmalarıyla da bildiğimiz Michel Foucault bize başlangıçta Batı’da modernleşmenin ve bireyleşmenin bir aracı olarak görülüp hukuk insanlarınca bile alkışlanmış bir topluma kazandırma, ıslah alanı, bir tür ütopya olarak sunulmuş hapishanenin baskıcı bir kuruma dönüşümünün tarihini anlatırken şu soruyu sorar: “Hapishanelerin fabrikalara, okullara, kışlalara, hastanelere ve bütün bunların da hapishanelere benzemesi şaşırtıcı değil mi?” Bu soruyla bütün olarak toplumsal yapının bir Panoptikon sistemiyle, sürekli gözetleme, denetleme ve kapatma mekanizmalarının

yerleşmesiyle inşa edildiğini belirtirken, günümüzü hiç hayal etmemiş bile olabilir. Özel güvenlik sistemleri ve kameralardan akıllı telefonlara, internet kullanımına dek uzanan geniş bir ağın hayatlarımızı hapishaneye çevirdiği gerçeğinin yanında, daha geçen günlerde 11 çocuğun kilitli kapılar ardında katledildiği yangını ya da 2014’te 301 madencinin madende kapalı kalarak can verdiği iş cinayetini de hayatlarımızın her alanındaki kapatılmışlığın ve kilit altında tutulmanın bir metaforu olarak okuyup, salt bu iki örnekle bile, hapishane benzeri bir cendereye kapatıldığımızı düşünebiliriz.

Fakat her türlü analogiden de kaçınmamız, daha mikro analizlere geçmemiz şarttır. Bir edebiyat metninden örnek verirsem, Martin Page *Samuel Beckett’e Göre Arıcılık* adlı romanında Beckett’e şunu söyler. Beckett sinirlenmiştir. “Hepimiz hapishanedeyiz, herkes kendi hücrelerinde yaşıyor, özgürlük bir yanlısıma tarzı nutuklara dayanmıyorum,” der Beckett. Ve devam eder: “İnanın bana, gerçek hapishane başka şey, bizim zihinsel ve toplumsal hapishanelerimizden bambaşka türde. Bunu unutmak iğrenç bir şey.” Böyle der. Evet, bence de bunu unutmak iğrenç bir şey. Unutmamalıyız. Unutmamalı ve hapishaneyi tüm özgünlüğü ve özgüllüğü içinde analiz etmenin yollarını bulmalıyız. Her mekânın farklı toplumsal pratiklerin yaratıcısı olduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Hayatın her alanında ve her kurumda uğradığımız maddi-manevi saldırılardan kaçınmanın kimi yollarını bulabilir, zamanın ve mekânın bölünmesiyle biraz nefes alabilir, mahrem yaşam alanları yaratabiliriz; ancak hapishane daraltılmış zaman ve mekân yapısıyla, insanın gündelik hayatında kendi varlığıyla

çevresi arasına bir hudut koyması ihtimalinin yok edildiği, kişisel yaşam alanlarının sürekli çignendiği, kişinin kendi mahrem benliğinin aniden, hiç beklemezken ve her an tecavüze uğradığını hissettiği bir alandır.

Hapishane kurumu öncelikle bir özne olan insanı nesneleştirmeyi hedefleyen yapıdadır. Bunun için de kişiliği sakatlayıcı, benlik imgesini aşağılayıcı teknikler kullanılır. Tecrit de bunların başında gelir. Mahpus bir yandan, dış dünyadan, yakınlarından, hayattan tecrit edilir, diğer yandan da mahpuslar birbirlerinden tecrit edilir. İyice daraltılmış bir mekânda, kendi zamanını dilediğince kullanma hakkı elinden alınan ve ilişkisizleştirilen kişi, kişiliksizleştirilmeye ve kültürsüzleştirilmeye, kendi evreninden kopmaya mahkûm edilmiş demektir. Bu durumun mahkûmlarda bir varoluş krizi yaratması, hem benliklerini, hem de bedenlerini ve zamanlarını yok etmesi, kişinin kendi benlik imgesinin değersizleşmesi, insanın bir posaya, ıskartaya dönüşmesi hedeflenir, umulur. Buna kısaca “özne olmanın yasaklanması”, hatta daha yalın bir ifadeyle insan olmanın yasaklanması, bir sayıya, nesneye, eşyaya dönüşmesi diyebiliriz. Fiziksel ve sembolik şiddete maruz kalan birey, kişisiz biriymiş muamelesi görür, küçümsenir, aşağılanır.

Hapishanenin otoriter yapısı, bireyi yok sayan uygulamaları ve tecrit, benliğin özne olarak kendini yaratmasının önündeki engellerdir. Özellikle siyasal mahkûmlar söz konusu olduğunda, zaten kapatılmış ve tecrit edilmiş bu kişilerin bir de yıllarca işkence görmesinden, aşağılanmasından ve küçük düşürülmesinden, bir tür vahşet ortamında yaşatılmasından umulan medet, onları fiziksel olarak imha etmek olmasa da, insan varlıklarını

---

insanlık dışı kılmak, insan varlığıyla alakası olmayan bir et-kemik yığınının indirgemektir, kişinin kendi bedeni üzerindeki egemenliğini yok etmektir.

Dolayısıyla, hapishanenin hiç de başlangıçta var sayıldığı gibi bir rehabilitasyon alanı olmadığı, fiziksel imha değilse de benlik imhası, kişiliksizleştirme ve onursuzlaştırma yeri olarak siyasal iktidarların intikam ve rehine tutma mekanizmalarının işlediği alanlar olduğu söylenebilir.

Evet, hapishane fiziksel ve simgesel bir tahakküm alanıdır. Türkiye’de hapishanenin tarihi baskı ve işkenenin tarihidir. Ama ben başka bir şeye dikkat çekmek istiyorum. “Cezaevleri bir okuldur” sözünün ben bir çevirmen olarak başka dillerde karşılığı var mı bilmiyorum; ya da İngilizceye, Fransızcaya çevirsek, onlar ne anlar, bunu da bilmiyorum, ama bu topraklarda yaşayan herkes bunun anlamını bilir. Düşünen, okuyan, yazan insanların “ikinci adresi” diye adlandırılır buralarda cezaevleri. Aynı zamanda düşünce üretiminin de kaynaklarından biri olagelmıştır Türkiye’de. Cezaevi çıkışlı yazarlar, edebiyatçılar bir yana, cezaevlerinde üretilmiş sayısız metin de biliyoruz. Keza hapishanelerde yıllarını geçiren ve geçirmekte olan yazarlar, gazeteciler, düşünen insanlar ülkesi Türkiye. Evet, bu da bir olgudur. Ama asıl dikkat çekmek istediğim şey tam bu da değil. Türkiye’de hapishanenin tarihi, özellikle 1980’lerden itibaren aynı zamanda direnişin de tarihidir. Kendi bedenlerinden, akıllarından ve yüreklerinden başka silahları

olmayan insanların devlet şiddetine bedenleriyle, akıl ve yürekleriyle karşı koyuşlarının tarihidir. Kendilerini yakarak onursuzlaştırma politikalarına set çekenleri biliyoruz; ölüm oruçlarında yitirdiğimiz dostlarımız var; toplam yüzlerce gün açlık grevine yatıp çıkmış arkadaşlarımız var; yıllarca daracık bir hücrede don gömlek kalan, ne ziyarete ne avukat görüşüne çıkabilen, işkenceye yatırılan ama yine de teslim olmayan, hazırola geçmeyi, komutanım demeyi, tektip elbise giymeyi reddetmiş insanlar var; en zor koşullarda bile mazgallara çıkıp şarkılar, türküler söylemeyi, şiirler okumayı ve ağız dolusu gülmeyi bilen insanlar var; hapisane kapılarında bir ömür tüketip bütün hapistekileri kendi evladı bilen ve insan hakları hareketine öncülük etmiş analar var; içerdeki yoldaşlarını özgürleştirmek için hapisane basan devrimciler var; hapishaneden tünel kazıp, duvar patlatarak özgürlüğe kavuşan devrimciler var. Kısacası, direnişin her türüyle dolu bir tarih var.

İşte, bence hapisaneyi çökerten asıl paradoks ve mucize de tam bu noktada. Bütün bu baskı ve şiddet çarkına rağmen ayakta kalan, direnen, onurunu ve haysiyetini koruyan, zamana ve mekâna meydan okuyan tek bir kişi bile varsa eğer umut var demektir, insanlığımız ayakta demektir. Yirmi küsur yıl tecrit hücrelerinde kaldıktan sonra özgürlüğüne kavuşan Alman Kızıl Ordu üyesinin “devlet yenildi, ben kazandım” sözünü hiçbirimiz unutmamalıyız. Yıllarca tecrit koşullarını akıl ve ruh sağlığını koruyarak parçalayan insan; kendini yakarak insanlık onuru adına Prometheus olmayı seçen insan; ölüm oruçlarına, açlık grevlerine yatan insan; işkencelere ve baskılara tek silahı olan bedeni ve aklıyla direnen insan...